

FRANE PETRIĆ I BAROKNA POETIKA

ELISABETH VON ERDMANN

*Katedra za slavensku književnost,
Sveučilište u Bambergu*

UDK 82:111.852 Petrić
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 2. 11. 2007.
Prihvaćen: 29. 4. 2008.

Sažetak

U članku se prati porijeklo poetike Frane Petrića iz novoplatonizma i tradicije *philosophia perennis* te se iznose temelji stava koji je Petrić zauzeo u slavnoj polemici između Tassa i Ariosta.

Petrićeva se poetika time pokazuje kao jedan dalji medij, u kojem izvor razotkriva svoj bitak s obzirom na *ne sličnu sličnost* i *svoga u svemu*. Na primjeru termina *ingenij*, *oštroumlje*, *pojam* (*ingenium*, *acutezza*, *concetto*) može se pokazati koje značenje i koji kontekst oni unose iz filozofije u paradigmu poetike tako što će biti analogno postavljeni. Time Frane Petrić nastupa kao preteča teorije *acutezza* odnosno teorije *acumena* 17. stoljeća. Dakle, zastupnikom je njihova utemeljenja u tajnoj i mistično orijentiranoj *philosophia perennis*, kako se ona razvijala u renesansi. Prevlast jezičnih aspekata ovih teorija u baroku doduše je gurnula u drugi plan tu činjenicu, ali nije ništa manje utjecajna, budući da se podrazumijeva kao samorazumljiva.

Već u dodatku svojeg prvog djela *La città felice* razvija Petrić ponovno vezivanje poetike uz filozofiju, učenje o sferama i muzama te teoriju astralnih tijela kao silaženje duše kroz sfere i nebeska tijela, pri čemu duša u sebe uzima odgovarajuće moći. Silaženjem božanske moći preko duše u pjesnika na mjesto koje Petrić označava kao *in cima del soprano capo* i *fiorito ingegno* uvodi u poetiku mjesto na kojem se u novoplatonskoj tradiciji dodiruju božansko i ljudsko (na primjer *apex mentis*, *flos intellectus*) te povezuje pjesništvo s božanskom inspiracijom. Pjesništvo, analogno s ostalim stvaranjem, postaje izraz razvijajućeg božanskog duha u čovjeku kao mediju s pomoću *oštroumlja* i *pojma*. Tako nastaje *čudesno* (*mirabile*) kao temeljni princip Petrićeve poetike, čija se prisutnost u pjesništvu opisuje kao *začudno* (*maraviglia*). Ono unosi cjelokupno značenjsko bogatstvo novoplatonske filozofije u

prostor poetike i pruža filozofske temelje za teorije barokne poetike, koje bi trebale u središte staviti tehničku stranu njene primjene.

Ključne riječi: poetika, polemika, filozofija, renesansa, barok, retorika, duša, univerzum, nebeske sfere, *acutezza*, *acumen*, *conchetto*, *ingenium*, *furor*, *mimesis*, *mirabile*, paradoks, Petrić, Tasso, Ariosto, Pellegrino, Gracián, Tesauro, Zoroaster, Hermes Trismegist, Ficino

1.

Ovim se člankom nastavljaju moja zapažanja o poetici Frane Petrića koja sam iznijela 1995. godine u Dubrovniku¹ i 1996. u Cresu.² Slavna polemika između Torquata Tassa i Ludovica Ariosta iz 1584. godine inspirirala je Franu Petrića na to da svoje teoreme o poetici izgradi i dalje razvije u kontekstu svoje filozofije.³

Ovo je također djelovalo i na poetiku baroka, posebice na teoriju *acutezze*. Franu Petrića bi se možda moglo promatrati kao važnog posrednika za poetiku 17. stoljeća. Dosad je istraživanje baroka bilo sklono izravnom izvođenju *oštroumlja* iz Ciceronova pojma *acumen* i iz Aristotelove retorike. Karakteristični postupak baroknog odnosa spram jezika stoga se pretežno tumači kao *oštroumlje* koje treba postići tehničkim sredstvima kao poanta i vic⁴ te se na posljertku ocjenjuje, u svojim kasnijim oblicima koji se doimaju besmislenim i pretjeranim, kao prijestup protiv Aristotelova učenja o prikladnosti.

¹ »Tasso i Hrvati«, Dubrovnik, 3–6. prosinac 1995. Izlaganje je bilo naslovljeno »Der Mimesisbegriff von F. Petrić als Grundlage seiner Polemik mit Torquato Tasso«. Članak je objavljen u: Ulrike Jekursch i dr. (izd.), *Slavica litteraria*. Zbornik u čast 65. rodendana G. Giesemanna, Wiesbaden, 2002, 433–439.

² 5. »Dani Frane Petrića«, Cres, 16–20. srpanj 1996. Izlaganje je nosilo jednak naslov.

³ Njegovo djelo *Della Poetica* nastalo je za vrijeme i nakon polemike. Dvije od ukupno sedam dekada pojavile su se za života autora 1586. u Ferrari: *Della Poetica di Francesco Patrici La Deca Istoriale* [...]; *Della Poetica di Francesco Patrici La Deca Disputata* [...]. Naprotiv, sljedećih pet dekada bile su prvi put tiskane u firentinskom izdanju od 1969–71: Francesco Patrizi da Cherso, *Della Poetica*, vol. I–III (izd. D. Aguzzi Barbagli), Firenze, 1969–71. O poetici F. Petrića vidi najnoviju knjigu Ljerke Schiffler, *Frane Petrić o pjesničkoj umijeću. Izabrani tekstovi*, Zagreb, 2007.

⁴ Usp. G. Ueding [izd.], *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, sv. 1, Darmstadt, 1992, pod ključnom riječi *acutezza*.

Ovaj jednostran način promatranja zapostavlja bitne, za religijsko-filozofske pretpostavke baroka neophodne aspekte spomenutih pojmova, koji proizlaze iz platonске tradicije. Izvođenje pojma *oštroumlje* (*asteismós, acumen*) iz retorike stoga nije dostatno za potpuno vrednovanje njegova značenja. Konceptualno i stvarno svođenje obaju pojmova na filozofiju i promatranje njihove analogne uporabe u paradigmi poetike smatram nužnom nadopunom njihove procjene.

Stoga u nastavku istražujem za koje je misaone aspekte Frane Petrić koristio ove usko srodne i često sinonimne pojmove *oštroumlje* i *pojam*, kao i *ingenij*.⁵ U tome bi ga trebali slijediti kasniji teoretičari o *oštroumlju*. Stoga ono kod Petrića nije samo predmet retorike nego je također integriran u filozofiju i iz nje proizašla poetiku.

Camillo Pellegrino, poticatelj polemike između Ariosta i Tassa i teorijski protivnik Frane Petrića,⁶ nadovezujući se na tu kontroverzu, potpuno je promijenio svoj stav, »una conversione totale«. ⁷ Njegov spis *Del concetto poetico* (1598), sastavljen 14 godina kasnije i tiskan nakon 300 godina, u kojem se on jednako kao i F. Petrić bavi istraživanjem pojmova *acutezza, concetto* i *ingegno*, slovi kao prva jezičnofilozofski utemeljena teorija o *pojmu*. U njoj se taj *pojam* definira kao »un pensamento dell' Intelletto, imagine e simiglianza di cose vere e di cose simili al vero formato nella fantasia«. ⁸

Čuvena polemika između Tassa i Ariosta⁹ možda je nadahnula Pellegrina i ine teorije o *oštroumlju* u 17. stoljeću da prihvate Petrićevo filozofsko izvođenje tog pojma. Tako ga je poljski isusovac M. K. Sarbiewski definirao kao *concors discordia* i *discors concordia*, a ni retorička perspektiva utjecajnih učenjaka M. Peregrinija, B. Graciána i E. Tesaura ne isključuje »filozofsko značenjsko bogatstvo« tih pojmova.¹⁰

⁵ Sinonimno korištenje pojma *acutezza* i *conpetto* potvrđeno je i prije F. Petrića, na primjer u *Concetti divinissimi* G. Garimberta, koji je *conpetto* odredio kao »l'acutezza d'un bel detto«. Usp. isto, sv. 2, pod ključnom riječi *conpetto*.

⁶ Usp. C. Pellegrino, *Il Caraffa ovvero dell'epica poesia*, Firenze, 1584.

⁷ Usp. L. Bolzoni, *L'universo dei poemi possibili. Studi su Francesco Patrizi da Cherso*, Roma, 1980, 149, n. 19.

⁸ Citirano prema: G. Ueding [izd.], *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, sv. 2, pod ključnom riječi *conpetto*.

⁹ Za njezin tijek usp. iscrpni prikaz u: B. Weinberg, *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, sv. 2, Chicago, 1961, 954–1073.

¹⁰ Usp. M. K. Sarbiewski, »De acuto et arguto liber unicus«, u: *Wykłady Poetyki*, Wrocław i dr., 1958; M. Peregrini, *Delle acutezze*, Genua i dr., 1639; B. Gracián, *Agudeza y Arte de ingenio*, Huesca, 1648; E. Tesauró, *Cannocchiale aristotelico ossia idea dell'arguta et ingeniosa elocuzione*, Venedig, 1654.

Frane Petrić je 1551. promijenio studij, prešavši s medicine na filozofiju,¹¹ na što ga je potaklo i bavljenje djelom *Theologia Platonica* M. Ficina između 1548. i 1551.¹² Iste godine Petrić je završio svoj prvijenac *La città felice* tiskan 1553. godine u Veneciji, koji je također sadržavao i spis *Discorso della diversità de i furori poetici*.¹³ To je Petrićev pokušaj dokazivanja ujednačenosti poganskog, renesansi dobro poznatog učenja o sferama i muzama, s novoplatonski oblikovanim kršćanskim mišljenjem. Taj postupak Petrić dalje izvodi u *Della retorica dieci dialoghi* (Venecija, 1562), u *L'Amorosa filosofia*¹⁴ iz 1577. godine i u vjerojatno istovremeno sastavljenom spisu *Il Delfino overo del bacio*,¹⁵ te ga je na koncu opširno prikazao u dekadama spisa *Della Poetica* iz 80-tih godina kao postupak koji je protivan, tj. dopunski model Aristotelovu shvaćanju mimesisa.¹⁶

Pojašnjenje značenjskog spektra spomenutih pojmova (*acutezza, concetto, ingegno*) mora stoga uzeti u obzir Petrićevo sve veće udubljivanje u novoplatonsko i tajno filozofsko mišljenje u navedenim spisima, kako bi se mogao procijeniti njihov utjecaj na njegovu poetiku.

2.

U *Discorso della diversità de i furori poetici* (1553) Petrić razmatra strastveno stanje u kojem su antički i moderni pjesnici kao Horacije, Vergilije, Homer, Pindar, Euripid, Hesiod, Menander, Aristofan, Petrarca, Ariosto i drugi stvarali svoje stihove. On time traži zadovoljavajuće objašnjenje pjesništva u kontekstu platonske filozofije (*Della Poetica*, III, 448). Petrić se oslanja na Horacija i njegovu *Ars poetica*, koji pri uvođenju pojma *ingenij* perfekciju pjesnika ne objašnjava samo tehnikom. Kao pretpostavku dobrog pjesnika Petrić razmatra *ingenij* i *zanos (furor)*.¹⁷

¹¹ O razvoju filozofskog mišljenja Frane Petrića usp. Erna Banić-Pajnić, *Petrićev put od kritike Aristotela do pobožne filozofije*, Zagreb, 2001.

¹² O utjecaju Ficina na Petrića usp. M. Muccillo, »Marsilio Ficino e Francesco Patrizi da Cherso«, u: *Marsilio Ficino e il Ritorno di Platone. Studi e Documenti* (izd. Gian Carlo Garfagnini), II, Firenze, 1986, 615–679.

¹³ Tiskan u dodatku *Della Poetica*, III, 447–462.

¹⁴ Tiskano: Firenze, 1963.

¹⁵ Tiskano u: Francesco Patrizi da Cherso, *Lettere ed opuscoli inediti* (kritičko izdanje, izd. D. Aguzzi Barbagli), Firenze, 1975, 135–164. Za datiranje usp. isto, XXIII.

¹⁶ *Discussiones peripateticae* (1571–1581) na ovome mjestu ostaju nerazmotrene.

¹⁷ Usp. također: »[...] due condizioni, l'una dell'ingegno e l'altra del furore, a fare perfetto il poeta.«, *Della Poetica*, III, 449.

Pod pojmom *ingenij* podrazumijeva prodornost duha te spremnost za učenje i pronalaženje: »è da sapere che ingegno propriamente si dice una attitudine e una prontezza della nostra mente all'imparare e al ritrovare« (*Della Poetica*, III, 449). *Zanos* čini *ingenij* dobrim i brzim, dok bez *zanosa* on ostaje spor i lišen kvalitete. Oslanjajući se na Platona (*Fedar*, 244; *Ion*, 534), Petrić *zanos* (grč. *manía*) objašnjava nečim istovremeno ljudskim i božanskim. Božanski se *zanos* spušta s neba: »Ma il divino descende dal cielo« (*Della Poetica*, III, 449). Petrić slijedi Platonovu diobu *furora* na četiri vrste: »il poetico, il misteriale, il profetico, e l'amoroso« (ib.).

Pretpostavka pjesnikova *zanosa* i *ingenija* jest univerzum kojim upravlja jedna vječna duša. Analogno tome duše upravljaju i nižim elementima. Mjesecom, Merkurom, Venerom, Suncem, Marsom, Jupiterom, Saturnom i nebeskom sferom upravlja njima odgovarajuća duša. Tih se osam duša osam nebeskih sfera kao i duša univerzuma nazivaju muzama. Doduše ovo uobičajeno pridijevanje muza nebeskim tijelima u općem učenju o sferama¹⁸ kod Petrića je ponešto drukčije. Njegovo se najznačajnije odstupanje sastoji u tome da doduše iznad osam nebeskih sfera postulira jedan univerzum kojem je dodijeljena muza Kaliopa, koja se u drugim modelima pribraja Merkuru.¹⁹ Odozdo prema gore muze Talija, Euterpa i Erato odgovaraju prvoj trijadi nebeskih tijela – Mjesecu, Merkuru i Veneri. Suncu se pridaje Melpomena. Drugoj trijadi – Marsu, Jupiteru i Saturnu – dodijeljene su Klio, Terpsihora i Polihimnija. Uranija odgovara nebeskoj sferi te konačno kod Petrića Kaliopa odgovara univerzumu (*Della Poetica*, III, 450). Iza ili iznad tih sfera i duša nalazi se beskonačno božansko svjetlo, koje se razlikuje od svega, te inteligibilni svijet svih ideja svjetskih stvari kao prvo božje stvorenje.

Ova podjela sfera i muza kod Petrića prepoznatljivo odgovara, što u ovom radu još nismo spomenuli, pridijevanju poganskih božanstava nebeskim sferama, kako je to uveo Pleton oslanjajući se na Prokla već u 15. stoljeću u svojim komentarima Zoroastra, odnosno kaldejskih proročanstava.²⁰

Inteligibilni svijet svih ideja stvara ljudsku dušu, koja jednom stvorena privlači *corpicello sottillissimo* (najfinije tjelešce) (ib.), koje uvijek sadrži osobinu duši najbliže zvijezde. Pojam *corpicello* odnosno *particella* mogao bi predstavljati ekvivalent Platonovu pojmu *mórion*. Petrić je doduše na dru-

¹⁸ O harmoniji sfera u renesansi, usp. E. Wind, *Heidnische Mysterien in der Renaissance*, Frankfurt am Main, 1987, 306–309.

¹⁹ Usp. isto, 310.

²⁰ Usp. K. H. Dannenfeldt, »The Pseudo-Zoroastrian Oracles in the Renaissance«, u: *Studies in the Renaissance*, IV (1957), 7–30.

gom mjestu ovaj Platonov pojam preveo s *particella* (*Della Poetica*, II, 272 f.). Plotin pak opisuje *ono najfinije od tijela* kao ono što je nevidljivo zbog svoje svjetlosti i prozirnosti koja je lišena sjene (*Enneade*, II.17, 46 ff). Od Plotina po svoj prilici potječe pojam *corpice llo sottillissimo*. Njega je Petrić mogao preuzeti Ficinovim posredstvom, koji je komentirao slična mjesta iz Prokla i Porfirija. Ovaj pojam već upućuje na značenjsko područje pojma *oštroumlje*.

Silazeći prema elementima, duša prolazi kroz sve sfere planeta i pritom preuzima one afekte i utiske koji odgovaraju njezinom *najfinijem tjelešču* koje je pod utjecajem jedne određene planete (*Della Poetica*, III, 452).

Sposobnost pjesništva Petrić povezuje sa silaženjem duše kroz sfere i s onim što ona preuzima na tom putu. Stoga Petrić jednako kao i Ciceron tvrdi: »Poetae nascuntur« (*Della Poetica*, III, 453). Za koju će vrstu pjesništva pjesnik biti sposoban, ovisi o kombinaciji utisaka na putovanju duše kroz sfere. Prevlada li utjecaj Kaliopie, duše univerzuma, tada je pjesnik nadaren za stvaranje svih vrsta pjesništva (*Della Poetica*, III, 454). Homera se primjerice držalo takvim pjesnikom.

Od svakoga planeta proizlazi jedna struja *ingenija*. *Zanos* koji može ta strujanja pojačati do brzaca, međutim dolazi od sferske muze, koja obilježava dušu i njeno *najfinije tjelešće*. Kad se pak duša okrene sama sebi, tad se prisjeća ideja koje je privukla pri stvaranju. Ako je duša od odgovarajuće muze primila sklonost za *nadahnuće*, tad se toga može prisjetiti.

Oslanjajući se na Platona u dodatku svom prvijencu, Petrić razvija kozmološki i animistički orijentiran koncept poetike koji počiva na teoriji astralnih tijela. Doduše, u novoplatonizmu taj model nije u središtu proučavanja.²¹

Temeljna pretpostavka »da je *silaženje* duhovne moći spojivo s njezinom stalnom prisutnošću u *nebu ponad nebesa*« tipično je novoplatonska.²² Petrićev postulat inteligibilnog svijeta onkraj nebeskih sfera mogao je naći uzor kod Plotina, koji ono čudesno ne očekuje »od neba, nego od onostranosti« (*Enneade*, VI. 7, 16, 3).

Isto je tako za novoplatonsko mišljenje karakteristično integriranje poetike u filozofiju. Petrić u svojem prvom spisu o pitanjima poetike doduše ne spominje vozilo (*ohéma*) nužno za putovanje kroz sfere, ali ga očito pretpostavlja.

²¹ Usp. E. R. Dodds, »Commentary«, u: Proclus, *The Elements of Theology*, Oxford,² 1963, 313 sqq.

²² E. Wind, *Heidnische Mysterien in der Renaissance*, op. cit., 307.

U ovoj se teoriji o sferama nalaze temeljni počeci Petrićeve poetike, tema koja će ga zaokupljati cijelo vrijeme njegova stvaralaštva. Recepcija tajnih filozofija kao i Proklove filozofije trebala je konačno dovesti do prožimanja njegove poetike sa sistematikom tih misli, i to tako da u nastavku poveže *pjesnički zanos* s Proklovom spekulacijom o *flos intellectus, acutetzza i concetto* u *filosofia amorosa*.²³

3.

U prvom dijalogu djela *Della retorica dieci dialoghi* (1562) »Il Lamberto, o del parlare« Petrić povezuje svoja razmišljanja o retorici s Proklovom spekulacijom te učenju o sferama dodjeljuje podređeno mjesto u hijerarhiji. Polazeći od Proklova komentara *Timeja*, Petrić se usredotočuje na inteligibilni svijet koji leži onkraj sfera. Pritom istražuje božji govor i govor njegovih stvorenja.²⁴ Stoljeće kasnije E. Tesaurus u djelu *Il cannocchiale aristotelico* (Venecija, 1654) naglašava da pojmom *oštroumlja* nije izražen samo čovjek, nego i Bog, anđeli, priroda i životinje.²⁵

Petrić kao autoritete za poznavanje riječi božje navodi Prokla, Hermesa Trismegista i Zoroastra.²⁶ Proklo je postulirao načelo *sve u svemu*: »Tutte le cose, sono in tutte. L' alte, nelle basse: le basse, nell' alte« (*Della retorica*, 54). Na komentar *Timeja* odnosi se Proklova parafraza o filozofskoj molitvi: »Et tutte priegano, et tutte cantano hinni, a divini duci de lor ordini.« (ib.). Petrić dakle shvaća riječ kao riječ i Sina božjega ne samo u kršćanskom kontekstu nego i u kontekstu Prokla, Hermesa i Zoroastra (ib.). Božanska riječ kao Sin božji istovremeno izražava i jedinstvo kao i dobrotu Oca. Kako je On prvo biće »il primo ente«, nalazi se u mišljenu samoga sebe i u punoći svojih ideja. Time su ideje drugotna bića, *enti secondi*.

²³ *Trattato dell'ingegno dell'huomo* Antonija Persija (Venedig, 1576) vjerojatno je prema shvaćanju o pjesničkom geniju kao silasku astralnog tijela kroz sfere u dodatku prvog spisa pod utjecajem Petrića (usp. D. P. Walker, *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, London, 1958, 198, n. 2).

²⁴ *Della retorica dieci dialoghi*, Pula/Rijeka, 1983 (Istra kroz stoljeća, niz 4, sv. 20), 54: »Parla adunque Dio, et parlan tutte sue creature«.

²⁵ Usp. G. Ueding [izd.], *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, sv. 1, Darmstadt, 1992, 96.

²⁶ *Della retorica dieci dialoghi*, 54. »[...] al gran mago Proclo, il quale seppe molto piu là, che noi non sappiamo«.

Ideje služe kao *pojmovi* za mišljenje u prvoj, to znači u božanskoj riječi, dakle u *logosu*. Tim *logosom*, u kojem su sadržani svi *pojmovi* koji u stoičko-platonskoj tradiciji znače »pojam pojma«, izražava se biće prvog svijeta. *Logos*, božanska riječ, Sin božji (kaldejsko, Proklovo i kršćansko određenje) iznosi na vidjelo inteligibilan svijet, dušu svijeta i njezine sestre: »Le quali [idee] furono gli enti secondi, et servirono per concetti alla intelligenza del primo verbo. Et furono [...] appellati Logi. Il quale gravido della bontà sua et del bene, suo padre, produsse di se, gli altri intelletti et l'anima mondana, et le sue sorelle« (ib.). Sin božji dakle prosljeđuje sve što sadrži u sebi, naime svoju bit punu ideja, života i duha, i to s obzirom na sposobnosti primatelja prema kasnoplatskom teoremu »bonum diffusivum sui«: »Et diffuse in loro, tutto ciò, che era in se, ciò è l'essenza piena di idee, et la vita, et l'intelletto, secondo che ciascuno hebbe capacità di loro« (ib.).

Već u retorici Petrić objedinjuje učenje o sferama pa stoga i učenje o porijeklu pjesništva te procesa stvaranja s Proklovim mišljenjem Jednoga u nama (*Komentari uz Timeja*, I 211, 25; II 47, 31; 287, 31 i dr.).

4.

Petnaest godina kasnije u *Il Delfino overo del Bacio* (oko 1577) Petrić ponavlja svoju teoriju o *ethereo corpicello*, koje spuštanjem kroz sfere i shodno svojim mogućnostima preuzima ono slično u sebe. S pomoću njega Petrić utemeljuje međusobnu privlačnost dviju srodnih duša u ljubavi i kao sinonim uvodi pojam Platonove kočije duše *ohéma* kao »vehicolo e carro dell'anima«, kao sliku za oblikovanje duše na njezinom putu kroz sfere. Preko tog vozila duša prima sve ideje.²⁷

Godine 1577. Petrić sastavlja svoj spis *L'Amorosa filosofia*, u kojem se radi o ljepoti i ljubavi, posebice o ljepoti duha.²⁸ U prvom dijalogu Petrić govori o simboličkom karakteru Merkura kao glasnika bogova i Jupiterova sina: »simbolicamente in ciò filosofando« (*L'Amorosa filosofia*, 21). U tom spisu Petrić produbljuje obrazloženje Proklova izrijeka *sve u svemu* i poretka u nebeskim sferama. Pritom nije spomenuo samo planete i pripadne muze već i odgovarajuća božanstva (*L'Amorosa filosofia*, 20). Hermes

²⁷ Usp. *Lettere ed opuscoli inediti*, izd. D. Aguzzi Barbagli, Firenze, 1975, 147.

²⁸ Francesco Patrizi, *L'Amorosa filosofia*, izd. J. Ch. Nelson, Firenze, 1963. Izdavač nije razumio slikovnu razinu upotrijebljenih poganskih mitologema i zastupa mišljenje da djelo nije platonsko te da ne odgovara ostalim renesansnim ljubavnim traktatima.

ovdje predstavlja *logos*, pri čemu se naglašava odnos sina spram onog Najvećeg, prikazanog u liku Jupitera.²⁹ On je okarakteriziran kao »donatore della acutezza e bellezza dello ingegno« (*L'Amorosa filosofia*, 21). Petrić naglašava učenje antičkih mudraca prema kojima je vrhunac duha »la acutezza dello ingegno« dar Merkura. Merkur kao slika *logosa* odnosno Sina božjeg podaruje procvat duha *di fiorito ingegno*, koji valja promatrati kao sinonim *oštroumlja*. Procvat duha, *oštroumlje*, kod Prokla i u kaldejskim proročanstvima odgovara pojmu *antos tu nu* i donosi sve lijepo, suptilno i novo u umjetnosti i znanosti: »[...] Mercurio [...] faceva il nato alhora di fiorito ingegno, atto a tutte le belle et sottili contemplationi e alla inventione di arti e di scienze nuove« (ib.). Merkur kao božji glasnik predstavlja snagu duha i kao *ingenij* donosi je ljudima. S pomoću njega ljepota se duha sama iskazuje (ib. usp.). U teoriji o *acutezzi* u sljedećem stoljeću ingenioznost će se pokazati u *oštroumlju* samom.³⁰

Već na početku svojih poetoloških refleksija (*Discorso della diversità de i furori poetici*) Petrić je istaknuo brzinu *ingenija* te je označava kao *zanos*. U djelu *L'Amorosa filosofia* Petrić rabi Platonovu sliku krila i kočije duše za brzinu *ingenija*. Time on biva najbržom stvari na svijetu, koja u jednom jedinom trenutku može proći kroz cijeli svijet, u sve sfere i sve pjesništvo (ib.). Pjesništvo postaje sastavnim dijelom proklovske strukture bitka *neslične sličnosti*.

Snagom *ingenija* čovjek, prema Petriću, teži k tome da Boga oprisutni: »per virtù non di altro che dello ingegno intendiamo che vi sia Dio« (ib. 22). Ovdje Petrić, oslanjajući se na Prokla, dolazi do točke u kojoj se okreće i počinje vraćati pri procesu spoznaje, tj. stvaranja. Uzdizanje vodi kroz *ingenij* racionalnoj spoznaji, a od nje duhovnoj spoznaji. S *vrhuncem duha* konačno se ispunjava doticaj s božanskim duhom: »inalzandoci per lo ingegno alla ragione e dalla ragione allo intelletto, e col sommo di questo toccando lo intelletto divino, veggiamo in lui tutti gli enti creati dal padre suo e riposti entro a lui per farne il mondo intelligibile et sempiterno, nel quale vede e legge la mente nostra tutti gli ordini di Dio« (ib.). Proklo je već *Komentarima uz Timeja*³¹ tematizirao uvid u božanske poretke (*tákseis* = ordini di Dio), dodir (*synafé* = toccando) kao dodir božanskog bitka s

²⁹ Usp. W. Beierwaltes, »Mythos als Bild und der philosophische Gedanke«, u: isti, *Denken des Einen*, Frankfurt am Main, 1985, 114–122.

³⁰ Usp. G. Ueding [izd.], *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, op. cit., 88 sqq.

³¹ Usp. W. Beierwaltes, *Proklos*, Frankfurt am Main, 1979, 317 sqq.

onim najvišim od duše (*to akrótaton tes psychés* = col sommo di intelletto) i sklonost k božanskom (*synéuomen* = intendiamo). Petrić koncipira i druge pojmove kao ekvivalente za pojmove kod Prokla: tako *fiorito ingegno* odgovara pojmu *antos tes psychés* odnosno *antos tu nu* i pojmu *flos intellectus*. Pojmovi i iskazi kao *acutezza e bellezza dello ingegno, sommo del ingegno* i *in cima del soprano capo* odgovaraju pojmovima u Proklovu *Komentaru uz Timeja*, koji su određeni za najvišu sposobnost duha, za dodir božanskoga (*akrótaton tes psychés* odnosno *antos tu nu*). Moguće je da navedeni pojmovi vuku svoje porijeklo izravno iz kaldejskih proročanstava, koje je sam Petrić objavio,³² no ipak spekulativni kontekst ovog pojmovlja duguje Petrić Proklovu mišljenju. Proklo je pokušao pomiriti Homera s Platonom i time položiti temelje novoplatonske poetike. Na kraju 19. knjige »Panarchia« u *Nova de universis Philosophia* (1591) Petrić jednakim pojmovima kao u *L'Amorosa filosofia* opisuje uspinjanje kroz spoznaju: »Cognito maxima, ubi maxima veritas. Maxima veritas in Patris profundo. In profundum ergo Patris, sensus, si possint, omnes intendamus. Si non possint hi, opinatricem. Si haec nequeat, rationem ac dianoeam totam. Si neque haec plene possit, totam mentem, et Zoroastri monitu, mentis ipsius florem, apicem, unitatemque dirigamus«.

Dodir s božanskim u *vrhuncu duha* i spoznaja božanskih poredaka i ideja omogućuje izražavanje analognih *pojmovi* riječima (usp. *L'Amorosa filosofia*, 22). Kako *ingenij* tako i *oštroumlje* tvore najvišu sposobnost spoznaje, sposobnost koja je svojstvena svoj spoznaji i svim disciplinama i koja proizlazi iz dodira s božanstvenim.

Petrić u svojim djelima razvija ono što spoznajnoteorijske i poetske refleksije povezuje u Proklovu spekulaciju *svega u svemu* i čini analogne strukture navedenih područja. Odabiru se riječi s obzirom na *pojmove*, i to one koje u dodiru s božanskim preko *vrhunca duha* stječu *oštroumlje*. Jezična struktura koja izriče *pojmove* odgovara *vrhuncu duha* pa stoga sačinjava jezičnu stranu *oštroumlja*.

5.

Uključivanje poetike u novoplatonski prožetu filozofiju utvrdilo je Petrićevo mjesto u kontroverzi iz 1585. oko Tassa i Ariosta te isključilo zala-

³² Kao dodatak *Nova de universis Philosophia*, Ferrara, 1591, Venedig, 1593. i samostalno kao *Magia Philosophica*, Hamburgi, 1593. i mnoga sljedeća izdanja.

ganje za Aristotelovo oponašanje prirode kao mjerodavnog temelja poetike. Njegovo djelo *Della Poetica* već pretpostavlja teorijske temelje poetike. Središnji pojmovi zato se ne daju jednostavno objasniti s pozicija Aristotelove retorike.

F. Petrić proširuje *oponašanje* (*mimesis, imitatio*), koje već ni Platon nije posebno cijenio u književnosti, njegovom suprotnošću, onim nevjerovatnim, pojmom *incredibile*. Sjedinjenje i prožimanje mimetičkog vjerojatnog (*credibile*) s njegovom suprotnošću, onim nevjerovatnim (*incredibile*) prikazuje F. Petrić pomoću prekrizujućeg paradoksa *credibile-incredibile*.³³ Tek realizacija ove *coincidentia oppositorum* pokazuje da F. Petrić *čudesno*³⁴ smatra temeljnim principom književnosti.

On dakle opisuje *čudesno* i njegov način djelovanja figurom koja će se u platonsko-novoplatonsko-mističnoj tradiciji istaknuti kao karakteristika onog Jednog, iskona, tj. Boga.³⁵ Ovaj paradoks stanja bitka proširuje se na ono što proistječe iz iskona.³⁶ Prekrizujući paradoks tvori sponu između katafatičnog i apofatičnog izriječka koji sličnost stvorenog – koja se odnosi na iskon – a kao njegovu sliku povezuje s negacijom svake sličnosti slike s iskonom u izraz potpune drugačijosti iskona.

Figura *neslične sličnosti*, tj. *discors/concordia*,³⁷ dakle formula *coincidentia oppositorum*, karakterizira porijeklo i analognu strukturu bitka onoga

³³ Usp. *Della Poetica*, II, 310: »Adunque il mescolamento di ambedue, credibile ed incredibile, farà la maraviglia, ed il mirabile sarà non altro che un cotale congiungimento, di che di incredibili divengano credibili, o di credibili divengano incredibili«.

³⁴ *Mirabile* je uvijek paradoks. Usp. *Della Poetica*, II, 264: »mirabile è sempre il paradosso« (Petrić ovdje citira Longina, *Del sublime*, XXXV, 5. Navod prema sjećanju) i 306 sqq.

³⁵ Paradoks stoji izvan mišljenja, vjerovanja i očekivanja. Usp. *Della Poetica*, II, 306: »[...] e il paradosso col suo nome significa ch'è fuor di nostra opinione, e fuor di nostro credere«.

³⁶ Petrić promatra paradokse u božanskim, ljudskim, prirodnim i umjetnim stvarima. Usp. *Della Poetica*, II, 306: »Il divino similmente, come superante ogni nostro potere e ogni sapere, avanza ogni capacità di nostra mente, e ciò che non si cape credere non si può, e incredibile si resta in sua natura. Il grande utile è similmente uno avanzante l'ordinario corso dell'arti; e se l'ordinario è per sua natura credibile, lo straordinario dee per sua natura parimente essere incredibile. E della stessa fatta è lo esattissimo, avanzante l'usitato, e però così incredibile, come questo è credibile. Tale è anco l'inaspettato, però che come non si aspetta, così non si ha in notizia e per ciò neanco in credenza. Egli è adunque incredibile«.

³⁷ Pojmove *discors* i *concors* F. Petrić odvojeno upotrebljava u trećoj knjizi »Panarchia« *Nove sveopće filozofije* (III, 6v): »diversitas haec, vel in concordiam reducetur, vel discors perseverabit. Si redatur concors, concordia est diversorum unio: unio vero ab uno«.

što je izvedeno iz iskona koje mu je istovremeno i slično i neslično te to svojstvo može izraziti samo negacija sličnosti iskonu.

Petrić određuje *mirabile*, jedinstvo vjerojatnog, dakle sličnosti s bivstvujućim, i nevjerojatnog, dakle nesličnost s bivstvujućim, kao sinonim za iskon, nazivajući to jedinstvo *sveukupnošću*. Sve što iznosi pjesnik, čovjek i priroda taj *mirabile* prožima i osvjetljava.³⁸ To je princip svih ljudskih djelatnosti i prouzrokuje mir duše te kretanje intelekta.³⁹ Istovremeno je izvor filozofije i princip pjesništva koji će biti stvoren kroz spajanje (*congiunzione*) suprotnosti.⁴⁰ Djelovanje, dakle prisustvo *čudesnog* u pjesništvu F. Petrić označava kao *začudnost*.⁴¹

Pjesnikova je uloga posredovanje pri razotkrivanju iskona u pjesništvu. Pjesnik je, kao i prorok, božanskim entuzijazmom osposobljen za svoje stvaranje, jer on kao božansko djelovanje osvjetljava dušu.⁴² Na taj način osvjetljava pjesnik svoje pjesništvo kroz *čudesno*.⁴³ Sjedište te sposobnosti je *vrhunac najviše glave (in cima del soprano capo)*⁴⁴ ekvivalent za *apex mentis, flos intellectus, acumen mentis* i *antos tu nu*, dakle mjesta gdje se u stoičkoj i novoplatonskoj tradiciji događa dodir čovjeka i božan-

³⁸ Usp. *Della Poetica*, II, 329.

³⁹ Usp. *Della Poetica*, II, 292; 343, 357, 360.

⁴⁰ Usp. *Della Poetica*, II, 262, 292, 327: »Nella congiunzione de' qua' contrari e opposti tutti i poeti e tutti gli huomini avanzò con grande gloria il Petrarca, nel suo *Canzoniere*, nel quale, come che per molti capi mirabilmente vi habbia il mirabile, questo è il fiore e la soprana eccellenza di tutti quanti i suoi mirabili e di tutte quante le maraviglie.«

⁴¹ Usp. *Della Poetica*, II, 344 :»Stabiliscasi adunque per verissimo che universali e propri e prossimi fini di poesia sono i due sudetti: mirabile e maraviglia. Quello come forma intrinseca ed essenziale, e questa come effetto estrinseco di quello«.

⁴² Usp. *Della Poetica*, II, 27, 25: »*Entusiasmo è quando l'anima tutta è illustrata da Dio.* [...] Conclusi, adunque, in questo poco, che i poeti non per sapienza poetassero ciò che poetavano, ma per certa natura e per entusiasmo, come i profeti de' dei e i crismodi«.

⁴³ Usp. *Della Poetica*, II, 329 f : »Per lo quale mirabile [il poeta] non altrimenti soprasterà a tutti gli altri scrittori di qualunque fatta, che per la ragione si soprastia l'huomo a tutti gli altri animali. Ma siasi o l'anima propria di ogni uno, o la natura universale, o l'anima commune del mondo, che il corpo di ciascun di noi habbia con arte e con ragione ammirabile formato, si che niuna parte di lui appaia, o sia, senza somma ragione fatta, e la ragione in tutti i membri principali e meno, con istupore di chiunque capace si è, riluca; così doverà il mirabile non / in questa, o in quella, parte del poema mandare i raggi suoi, ma diffondergli per tutte, siasi egli fatto da poeta o come creatore, o, come è natura, generatore, o, come è huom artista, facitore. In qualunque, dico, di queste o in tutte esse le maniere il poeta la sua poesia conduca, doverà per tutte le parti sue fare il mirabile risplendere.«

⁴⁴ Usp. *Della Poetica*, II, 330.

skog.⁴⁵ Kao posljedicu božanske inspiracije⁴⁶ pjesnik sad ističe paradoks *čudesnog* u formi *pojмова* i čudnovatih riječi⁴⁷ i time postavlja strukturu bitka analogno samorazotkrivanju iskona u mediju pjesništva.⁴⁸ *Čudesno* određuje pjesništvo jednako tako kao što božanski duh određuje pjesnika.⁴⁹

6.

F. Petrića promatram kao začetnika teorije o *oštroumlju*, koju je Sarbiewski jedva 40 godina kasnije razvio u svom rimskom predavanju *De acuto et arguto*. Dosad se nije dovoljno proučavao ovaj vid njegove poetike.

Formula *coincidentia oppositorum* (*neslična sličnost*) kao iskaz nezrecivog i kao pjesnička metoda povezivanja usklađenog s neusklađenim u *unio* kao poentu, vrh i vic, opisuje dakle vlastiti samoizraz duha u mediju pjesništva analogno iskonu i njegovu samorazotkrivanju. Pritom iz *ingenija* proizlazi *oštroumlje* kao dodir s božanskim te ono omogućuje zor *pojмова*, zor onog *čudesnog*, koje dopušta da se riječi poredaju u skladu s *pojmovima* i strukturom bitka *neslične sličnosti*.

⁴⁵ Usp. E. Ivánka, von, »Der *Apex mentis*«, u: Beierwaltes [izd.], *Platonismus in der Philosophie des Mittelalters*, Darmstadt, 1969 (Wege der Forschung 297), 121–146.

⁴⁶ Usp. *Della Poetica*, II, 295 f: »La qual opera senza fallo sendo, cotanto diversa e lontana dall'usitato parlar degli huomini tutti altri, chi non vede che mirabil facitore è il poeta / anco nel far parole, o siangli da divinità ispirate, o di natura porte in sua lingua, o per sua arte fatte«.

⁴⁷ Usp. *Della Poetica*, II, 258, 272, 296, 284: »A gran ragione si può dunque conchiudere che poeta sia il facitore del mirabile in verso, o verseggiato; ovvero i poeta è facitore di concetti e di parole maravigliose«.

⁴⁸ Usp. *Della Poetica*, II, 330: »[...] o volere, o azione, o passione, o effetto si tien poetamento. E si come la ragione dal capo manda suoi spiriti e suoi moti per tutte l'altre e maggiori, e minori, e principali, e meno principali, e cosi il mirabile dal suo capo, cosa o persona principale, haverà a mandare per tutte l'altre e cose, e persone del poema e minori, e maggiori, e meno principali, e più, gli spiriti de' suoi credibili incredibili, e i moti delle sue maraviglie. Ed in somma, si come niuna particella è nel corpo umano che non paia da ragione fatta, e da spiriti di ragione mossa, coi non sia nel Poema parte niuna la quale dal mirabile e da' spiriti suoi sudetti non tenga movimento. E ciò s'intenda sempre di quel poema che, grande o picciolo che sia, vorrà / porsi in cima del soprano capo di poetica eccellenza. Lo quale secreto a noi pare che niuno insegnatore di poetica, o niuno de' lodatori di questo o di quel poeta, habbia fino a qui nè conosciuto, nè scoperto«.

⁴⁹ Usp. *Della Poetica*, II, 332: »E se la ragione può essere e forma e fine dell' homo, forma e fine di poesia doverà essere il mirabile similmente«.

Tako *acutezza* kao stanje duha dobiva i jezičnu stranu kongenijalnog prikazivanja božanskog što F. Petrić označuje pojmom *maraviglia*. Ovom aspektu jezične strane posvetili su se teoretičari nekoliko desetljeća kasnije, među kojima je osobito isusovcima bilo stalo do isticanja čuđenja kao didaktičke pretpostavke. Posebice su Caussin i Kirchner pokazali izrazit interes za filozofsko mišljenje F. Petrića. Doduše u kasnijim se radovima o *oštroumlju* uvelike pretpostavlja temeljna filozofija, čije su strukture također obilježile poetski pristup jeziku.

S njemačkog prevela:
Ivana Skuhala Karasman

FRANE PETRIĆ UND DIE BAROKPOETIK

Zusammenfassung

Der Artikel geht der Herkunft der Poetik von Franciscus Patricius aus dem Neoplatonismus und der *philosophia perennis*-Tradition nach und zeigt die Gründe für die Stellungnahme von Patricius in der berühmten Polemik zwischen Tasso und Ariost auf.

Die Poetik von Patricius erweist sich damit als ein weiteres Medium, in dem der Ursprung sein Sein gemäß der *unähnlichen Ähnlichkeit* und des *alles in allem* entfaltet. Am Beispiel der Begriffe *ingenium*, *acutezza* und *conchetto* kann deutlich gemacht werden, welche Bedeutung und welche Kontexte sie aus der Philosophie in das Paradigma der Poetik einbringen, in dem sie analog gesetzt werden. Franciscus Patricius tritt damit als Wegbereiter der *acutezza*- bzw. *acumen* – Theorien im 17. Jahrhundert auf. Damit steht er für ihre Grundlegung in der geheimen und mystisch orientierten *philosophia perennis*, wie sie in der Renaissance entfaltet wurde. Diese Tatsache wird vom Überwiegen der sprachlichen Aspekte dieser Theorien im Barock zwar in den Hintergrund gedrängt, ist deshalb aber nicht weniger wirksam, weil sie als selbstverständlich vorausgesetzt wird.

Schon im Anhang seines ersten Werkes *La città felice* entwickelte Patricius die Rückbindung der Poetik an die Philosophie, die Sphären- und Musenlehre und die Astralkörpertheorie als Abstieg der Seele durch die Sphären und Himmelskörper, auf dem sie die entsprechenden Kräfte in sich aufnimmt. Das Hinabsteigen der göttlichen Macht über die Seele in den Dichter an einen Ort, den Patricius als *in cima del soprano capo* und *fiorito ingegno* bezeichnet, führt den Ort in die Poetik ein, an dem in der neoplatonischen Tradition die Berührung des Göttlichen mit dem Menschlichen stattfindet (zum Beispiel: *apex mentis*, *flos intellectus*), und bindet das Dichten an die göttliche Inspiration. Dichtung wird analog zur übrigen Schöpfung zum Selbstaussdruck des sich entfaltenden göttlichen Geistes im Medium des

Menschen mit Hilfe der *acutezza* und *conceiti*. So entsteht das *mirabile* als Grundprinzip der Poetik von Patricius, dessen Anwesenheit in der Dichtung als *maraviglia* bezeichnet wird. Es trägt den gesamten Bedeutungsreichtum neoplatonischer Philosophie in den Raum der Poetik und stellt die philosophische Grundlage für die Theorien der Barockpoetik bereit, die die technische Seite der Anwendung in den Mittelpunkt stellen sollten.

Stichworte: Poetik, Polemik, Philosophie, Renaissance, Barock, Rhetorik, Seele, Universum, Himmelsphären, *acutezza*, *acumen*, *conceito*, *ingenium*, *furor*, *Mimesis*, *mirabile*, Paradox, Petrić, Tasso, Ariosto, Pellegrino, Gracián, Tesauro, Zoroaster, Hermes Trismegistus, Ficino